

15. Див.: Коцур В. П. Преса як джерело вивчення непу (на матеріалах України, 1921–1925 рр.) // Уроки непу і сучасна економічна політика. Наукові праці з питань політичної історії: Республік. міжвід. наук. зб. / Ред. В.П.Горшков та ін. – К.: Либідь, 1991. – Вип. 170. – С. 82.

*Сушко О.
(м. Київ)*

СТАТИСТИЧНО-ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ 1920-Х РР. – ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПРИВАТНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Статистичні довідники 20-х рр., які вирізнялися ґрунтовністю і розмаїттям даних з історії соціально-економічного розвитку суспільства, базувалися на матеріали безпосередніх обстежень, що проводились статистами ключових галузей народного господарства за відповідними принципами і програмами. Історики використовували збірники статистичних даних тематично і безсистемно для дослідження основних етапів індустріалізації [1], для виявлення специфічних взаємин соціалістичної промисловості з дрібнотоварним селянським господарством, для вивчення соціальної структури міського населення. Їхні праці вирізнялися прагматично-математичними підрахунками, відносною гіпотетичністю науково-пізнавального результату дослідження та його кількісними виразниками. Матеріали статистично-довідкових видань давали можливість вченим виявити динаміку соціально-економічних процесів, відстежити їх закономірності, тобто зафіксувати шляхом математичного моделювання специфіку кількісних змін в народному господарстві чи в царині соціальних відносин.

Методи системного аналізу масових джерел інформації, а саме: абстракції, формалізації, кореляції, математичного моделювання, давали позитивний результат за наявності ряду суб'єктивних та об'єктивних факторів: від теоретичного обґрунтування предмету дослідження на рівні гіпотези чи конкретного знання, існування комплексу масових статистико-економічних даних, їх репрезентативності і різновидності. Кількісні показники в їх статичному вигляді фіксували конкретні довідники ЦСУ, а розгорнутої характеристики самих явищ немає. На цю обставину дослідники звертали увагу ще наприкінці 1980-х рр., коли виокремлювали принагідно до аналізу промисловості технічно-виробничі та соціально-економічні структурно-системні зрушення в цієї ключової галузі народного господарства, а це не лише організаційно-функціональні ознаки, бо така методика переслідує виявлення насамперед соціального фактору.

Кількісний аналіз статистики промисловості чи торгівлі, якщо застосовувати конкретні методики, безумовно, дасть об'єктивний результат. Математичні методи з пізнавальної точки зору нейтральні. Їх комбіноване використання, тобто задане на пошук і виявлення «капіталістичних елементів» в різних соціально-економічних секторах, а на таких концептуальних засадах були написані десятки праць історико-економічного характеру в СРСР, досягало стратегічного політико-ідеологічного завдання: показати переваги соціалістичної економіки над капіталістичною. Подібні тенденції класового та суто формаційного підходу спостерігалися в статистико-економічних відомостях щорічних

довідників, в поточних джерелах інформації державних та господарських органів, особливо фінансово-податкових.

Сучасна історична наука в Україні все частіше звертається до періоду НЕПу, проблем приватного підприємництва, в 20-і роки вивчаючи загальні проблеми ринкових відносин та становлення «нової буржуазії». Так, в 2002 р. була захищена дисертація, автор якої О. А. Пиріг торкнулася основних питань ринкових відносин періоду НЕПу в контексті історії їх формування та функціонування [2]. Вона використала деякі статистичні джерела, але дисертаційне дослідження стосувалося переважно аграрної та промислової політики комуністичної партії, питань внутрішньої торгівлі, ціноутворення, зовнішньоторговельних відносин, діяльності фінансово-банківської системи і кредитної справи. Основний фактор формування справжнього ринкового механізму – приватний сектор, згадується побіжно при розгляді деяких аспектів дрібнотоварного виробництва в сільському господарстві і торгівлі. Очевидно дослідниця не ставила за мету виявлення особливостей становлення системи приватного підприємництва.

В 2002 р. побачила світ монографія Ю. П. Волосника, автор якої показав особливості «зародження і становлення непманської буржуазії в Україні» [3] та розвиток приватно-підприємницької діяльності. Проблема, яку він порушив в контексті історичного розвитку, має більше схильності до економічної науки, тому що в ній йдеться про «розвиток приватно-підприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу» [4]. По-перше, чи існував взагалі фінансовий ринок, особливо протягом першої половини 20-х рр., коли не сформувалася належним чином стабільна система товарно-грошових відносин і не завершилася сама грошова реформа. Відсутність історіографічного аналізу літератури не дозволяє з'ясувати обґрунтованості і наукової доцільності використання визначення «нова буржуазія України», оскільки в усі часи серед буржуазії українців бракувало, а в Україні панувала інтернаціонально-територіальна буржуазія, тобто клас приватних підприємців. На мою думку, ототожнювати дрібних приватних підприємців, навіть «незамаскованих» під відомого всім героя Корейка, в книзі Ільфа і Петрова «Золоте теля» як радянського місіонера, з «новою буржуазією» є доволі сміливим кроком дослідника. Питома вага «непманів-буржуїнів» на фінансовому ринку була мізерною. Щодо виробництва промислової, особливо сільськогосподарської продукції, то роль приватника тут була надзвичайно вагомою. Вчений, що оперує поняттями «валютне законодавство і валютний ринок», за умов «законодавчого» чи «адміністративного-репресивного тиску» і переслідування приватного сектору, не кажучи вже про вільний обіг іноземної валюти, виглядають дещо абстрактно і неісторично. Самокредитування, на якому зосереджена значна увага в монографії, стосувалося внутрішнього економічного механізму саморозвитку приватного підприємництва, ніж фінансового ринку. Насамкінець зазначу, що в 20-х рр. не існувало жодного приватного банку, а кооперативний (Українбанк) фактично виявився підконтрольним з боку держави.

Отже, в сучасних наукових дослідженнях відсутній системний аналіз статистичних довідників з проблем приватного підприємництва, тому що і сама система його розвитку не стала ще предметом спеціального історичного дослідження.

Інститут приватного підприємництва, котрий постав і функціонував в Україні періоду НЕПу, має декілька вимірів статистичного висвітлення. Його можна виявляти за організаційно-господарськими формами становлення (фабрики, заводи, майстерні, торгові фірми, лавки, лотки), за територіально-галузевим (промисловість, торгівля, соціально-

побутові послуги в місті і на селі), за внутрігалузевим (види промисловості, типи і розряди приватної торгівлі), за соціально-економічним типом самих приватних підприємств (соціально-національний склад власників підприємств, проблеми денационалізації, умови праці та оплати тощо). Вичерпність аналітичної інформації по кожному з напрямків дослідження залежить від наявності масових джерел, від репрезентативності даних, від можливості побудови динамічних рядів. Важливо виявити різні статистичні джерела, на підставі яких можна простежити кількісні та якісні особливості розвитку приватного підприємництва в основних галузях господарювання та соціально-економічних відносин.

На жаль, спеціальних статистичних довідників про економічні показники функціонування приватного сектору в Україні за умов НЕПу виявити не вдалося. Дані про систему приватного підприємництва розпорошені в десятках збірників. Найбільшу цінність становлять ті, які виходили друком на початку 20-х рр., бо саме вони мають вичерпну інформацію про витoki формування приватного підприємництва, а також соціального типу дрібних промисловців і торговців-непманів. Відправними даними соціально-демографічними та економічної ситуації в Україні напередодні НЕПу є підсумки перепису населення 28 серпня 1920 р. [5]. Звичайно, вони зафіксували загальні кількісні показники, які не є повними та вичерпними, а стосовно приватного підприємництва, то ці дані мають опосередкований характер.

Статистичні довідники мали тоді прикладний характер і галузево-тематичну спрямованість, а їхня інформаційно-джерельна цінність обумовлена тим, що вони вийшли друком між переписами 1920 р. та 1923 р., мали дані оперативно-експертних обстежень стану промисловості, праці, соціальної зайнятості тощо. Насамперед це аналітичні довідники про стан промисловості праці, підготовлені обліково-статистичним відділом УРНГ УСРР та місцевими статорганам, галузевими статистико-економічними службами.

Аналіз соціально-економічного типу підприємництва неможливий без залучення статистичних видань, які вийшли друком саме упродовж 1921–1923 рр., або роком пізніше. Адже вони мають глибокі дані про економічну ситуацію у вугільній промисловості Донбасу [6], про кількісні та якісні показники промислового виробництва, про денационалізацію промисловості та її соціально-економічні проблеми на початковому етапі НЕПу [7]. Надзвичайну цінність для вивчення соціально-економічних питань приватного підприємництва в промисловості становлять проблемно-тематичну видання серії «Статистика України», що виходила аж до кінця 30-х рр. під рубрикою – «статистика праці в промислових закладах» [8], у яких йшлося про склад робітників промислових підприємств за віком і статтю, про їх загальну чисельність в цілому по Україні та по губерніях, про явку на роботу та зарплату, про участь в профспілках.

7 жовтня 1921 р. РНК УСРР ухвалила «Положення про державну поточну статистику промисловості і праці», вимоги якого поширювалися на підприємства, що мали не менше 16 робітників при наявності механічного двигуна і 30-ти за його відсутності [9], тобто йшлося про підприємства цензової промисловості. 23 жовтня того ж року уряд надіслав губстатбюро директиву, якою зобов'язував їх зібрати інформацію про соціальні проблеми в промисловості шляхом експертного обстеження конкретних підприємств [10]. Приватні підприємства не виокремлювалися, однак на їхній соціально-економічний тип вказували вимоги цензу промислових підприємств.

Серія статистичних довідників про працю в промисловості виходила упродовж наступних років, але розрахунки базувалися головним чином на матеріалах міського

перепису населення 1923 р. [11], а відтак визначали міських промисловців і торговців за галузевим та соціально-професійним принципом. Між переписом міської людності 1923 р. та Всесоюзним переписом населення 1926 р. вийшло друком декілька статистичних видань про працю в народному господарстві СРСР та в українській промисловості. Загальносоюзні видання цього періоду давали кількісні показники приватних підприємств в Україні станом на 1 січня 1924 р. [12], а статистичні матеріали, опубліковані в 1927 р., розкривали дані промислової статистики за 1925 р. [13]. Становище ценової промисловості наприкінці 20-х рр., за даними вибіркового обстеження Держплану УСРР, відтворено в спеціальному статвипуску «Ценова промисловість України» [14].

Загально економічні показники розвитку народного господарства України в 1921 р. зібрані в одному з перших статистично-оглядових довідкових видань, упорядкованих та виданих Українською економічною радою в 1922 р. [15]. Відмінність цього видання від попередніх статистико-аналітичних добірок полягала в тому, що його упорядники залучили матеріали про становище кустарної промисловості в губерніях, про заняття населення промислами [16].

До важливих джерел, які мають безпосереднє відношення до соціального інституту підприємництва, слід віднести також статистичні дані по підсумках Всесоюзного перепису міського населення в 1923 р. [17]. Матеріали перепису зафіксували соціально-економічний тип приватних підприємців в різних галузях господарювання та соціальних послуг, їх кількісний склад в Україні загалом та в кожній губернії, а також в деяких вузлових адміністративних центрах. В офіційному виданні визначені соціальні групи підприємців – господарі з найманими робітниками та одиночки, власники торгових і промислових закладів, управлінський персонал акціонерних товариств, синдикатів, трестів, завідувачі кооперативними і приватними магазинами, «приказчики» приватно-торгових закладів. Маючи загальну чисельність міського населення та його соціально-професійну структуру, можна виявити організаційні форми приватного бізнесу так званих «непманів» та економічну активність. Обстеження відбувалося за родом занять, віком, сімейним станом, національним складом сімей, а до реєстру потрапляли також житло, забудови, промислові заклади тощо [18].

Грунтовними та вичерпними є матеріали Всесоюзного перепису населення 1926 р., надруковані в 56 томах, серед яких на міську людність України припадають XI–XIII, XVIII–XXX тт. [19]. Статистичні таблиці відтворюють соціально-демографічну ситуацію в Україні, національний склад населення, соціально-професійні групи, у тому числі підприємців-власників і господарів торгово-промислових закладів, засвідчують економічну активність міських жителів, заняття сільських товаровиробників. На підставі даних перепису були підготовлені періодичні довідкові видання, аналітичні огляди. Так, в 1927 р. видавництво НКВС опублікувало аналітичний матеріал про соціально-економічну ситуацію в містах, в якому виокремлювали адміністративні центри з домінуючим складом «непманської буржуазії» [20].

Матеріали двох переписів населення міського 1923 р. та загального 1926 р. історики використовували саме в контексті аналізу соціальної структури міського населення України періоду 20–30-х рр. [21]. Групи підприємців розглядалися також, але без виокремлення їх соціально-професійної самобутності в соціалістичному місці.

Велику низку статистико-економічних видань становлять різнопланові збірники серії «Статистика торгівлі», підготовлених співробітниками ЦСУ за матеріалами промислового

оподаткування [22], даними про патентування, напрацьованими наркомфіном УСРР, а також аналітичні довідкові видання наркомвнуторгу УСРР [23]. Вони висвітлюють особливості розвитку приватної торгової системи, її питому вагу в республіканському товарообігу, показують роль і місце приватника на внутрішньому ринку, фіксують монопольне становище приватно-торгового сектору, його перевагу над державно-кооперативним за кількісними і якісними показниками. На підставі статистичних даних стає можливим виявлення соціально-професійного складу торговців, фінансово-економічної потужності їхніх закладів, обсягу торгового капіталу, видів підприємств за розрядами.

В статистично-аналітичних оглядах, підготовлених наркомфіном, подано загальну кількість торгово-промислових закладів протягом 1924–1928 рр., тут наведені цікаві дані по окремих галузях і видах підприємництва, у тому числі за соціально-економічними типами [24].

Надзвичайно цінним джерелом для вивчення соціальних проблем функціонування приватної торгівлі є «Збірник статистично-економічних відомостей про торгівлю України 1925/26–1929/30 рр.», котрий вийшов друком на початку 30-х рр. [25]. Він має розгорнуту характеристику трьох основних секторів (державної, кооперативної і приватної), висвітлює роль і місце приватника у формуванні внутрішнього ринку промислової та сільськогосподарської продукції.

Аналітичні матеріали статистичного походження надходили тоді до ВУЦВКу для доповіді та ознайомлення делегатів з перспективами розвитку торгівлі, серед яких є інформація з питань приватної торгівлі [26]. Окремі видання висвітлювали участь непманів-торговців в біржових торгах, містили дані про питому вагу їхніх оборотів в купівельних операціях та продажу [27].

Протягом другої половини 20-х рр. виходила серія статистичних щорічників. В одному з перших, що вийшов друком в 1925 р., розкрито соціально-професійний склад міського населення за даними перепису 1923 р., а саме тип населеного пункту, співвідношення різних соціальних груп – робітників, службовців, осіб вільних професій, «хазяїв», прислуги тощо. До статщорічника увійшли матеріали розвитку міської промисловості за соціально-економічними типами та організаційними формами (державної, кооперативної, приватної) [28]. Щорічник за 1926 р. містить дані про соціальний склад самодіяльного населення по окружних містах, його зайнятість по галузях, у тому числі в промисловості, торгівлі і на транспорті, а також загальну чисельність приватних підприємств. Характерно, що збірник висвітлює число закладів, кількість зайнятих осіб, у тому числі найманих робітників в державній, кооперативній і приватній формах торгівлі, виявлених за результатами осіннього обстеження 1925 р. [29]. Статщорічники наступних років глибоко розкривають динаміку мережі торгових закладів упродовж 1925–1928 рр., однак статистичні підрахунки, наведені в цих виданнях, мали експертно-вибіркове походження [30].

Вивчення підприємницької діяльності сільськогосподарського населення, тобто господарів-власників, неможливе без використання статистичних відомостей про сільське господарство України, що були підготовлені економічно-статистичним сектором Держплану УСРР наприкінці 20-х рр. Вони вийшли друком двома випусками в 1929 та 1930 рр. [31]. Збірники містять вичерпну інформацію про сільськогосподарське виробництво по всіх його галузях, про внутрішній ринок, про грошові доходи селян, про соціальний склад, економічний потенціал селянських господарств, про зайнятість сільського населення за даними перепису 1926 р., про джерела доходності за даними весняного опитування 1927 р., про купівельну спроможність, про найманих робітників, про оренду землі та ін. [32].

Селянські господарства представлені за класовою структурою, хоч їх диференціація відбувалася за конкретними економічними показниками (наявність худоби, землі, реманенту). Довідники виокремлювали два соціально-економічні типи приватних підприємств, а саме: «звичайних товаровиробників» і «дрібнокапіталістичних» [33]. Фермерський тип приватного підприємництва можна відслідкувати за підсумками весняного обстеження сільського господарства України, яке регулярно здійснював відділ сільськогосподарської статистики ЦСУ УСРР, який на той час очолював М.Б. Гуревич. Крім показників сільськогосподарського виробництва в основних соціально-економічних секторах, бралися до уваги селянські господарства з наявністю у них промислово-торгівельних закладів [34].

Для з'ясування соціально-економічної та виробничої специфіки кустарно-ремісної промисловості, виявлення організаційних форм підприємницької діяльності сільського і міського населення слід звернути увагу на матеріали Всесоюзного промислового перепису 1929 р., які хронологічно охоплюють 1928/29 рр. [35]. Три випуски цього надзвичайно цінного статистичного джерела висвітлюють соціально-економічні проблеми так званої нижчецензової промисловості – тривалість роботи підприємств, зв'язок дрібної промисловості з сільським господарством та ін.

Таким чином, упродовж 20-х – початку 30-х рр. з'явилося декілька десятків різних статистичних довідників, що містять цікаві матеріали про розвиток системи приватних торгово-промислових закладів, дані про соціально-професійний склад підприємств, про функціонування ключових галузей народного господарства. Звичайно, статистичні матеріали є ґрунтовними і вичерпними джерелами, але вони не розкривають всієї специфіки діяльності складного соціально-економічного інституту приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу. Окремі соціально-економічні типи підприємств (кустари, золотих справ майстри) не знайшли висвітлення в наведених вище виданнях, а тому при вивченні питань даного періоду слід залучати дані поточної статистики ЦСУ, наркомфіну, Наркомвнуторгу та інших органів державної влади. Переважна частина статистичних збірників базувалася на підсумкових даних переписів населення 1923 і 1926 рр., а також вибіркового обстеження торгово-промислових закладів. Архівні статистичні матеріали вирізнялися наявністю матеріалів про конкретні експертні перевірки приватного сектору контрольно-ревізійними установами держави, а відтак вони доповнюють один одного, дозволяють здійснити порівняльний аналіз суперечливих даних, що зачасти давали суперечливі дані та протилежні підходи офіційних структур до приватного підприємництва в Україні.

Використана література:

1. Лельчук В.С. Статистические источники по истории индустриализации СССР и их использование в литературе 20–30-х годов // Источниковедение отечественной истории. Вып. 1. – М.: Наука, 1973. – С. 120 – 144; Бокарев Ю.П. Социалистическая промышленность и мелкое крестьянское хозяйство в СССР в 20-е годы: источники, методы исследования, этапы взаимоотношений. – М.: Наука, 1989. – 312 с.; Жиромская В.Б. Советский город в 1921–1925 гг.: проблемы социальной структуры. – М.: Наука, 1988. – 168 с.; Гребениченко С.Ф. Массовые источники по истории мелкой промышленности СССР 1920 – 30-х годов (методы анализа и обработки статистических данных) // Автореф. дисс. ... к.и.н. – М., 1988. – 19 с.
2. Пиріг О.А. Ринкові відносини періоду непу в Україні: історичний аспект // Дис. ... докт. іст. наук. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 408 с.; Пиріг О.А. Ринкові відносини періоду непу в Україні: історичний аспект: Автореферат дис. ... докт. іст. наук. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 40 с.

3. Волосник Ю.П. Нова буржуазія України та розвиток приватно-підприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу. – Х.: НМЦ «СД», 2002. – 384 с.
4. Там само. – С. 5–6, 257, 263.
5. Предварительные итоги переписи населения 28 августа 1920 г. в 5-ти выпусках // Труды ЦСУ. Выпуск 1. – М.: ЦСУ, 1921. – 179 с.
6. Донбасс в 1921 году. Отчет Центрального правления каменноугольной промышленности Донбасса. – Бахмут.: Изд. ЦПКП, Б.г. – 321 с.; Каменноугольная промышленность Донецкого бассейна в 1922 г. (Ежегодная статистика). Сост. под ред. К.Г. Максимова. – Бахмут.: Экон.-информ. бюро при статоделе ЦГКТ ДБ, Б.г. – 29 С. 102 табл.; Отчет Управления государственной каменноугольной промышленности Донецкого бассейна о деятельности за операционный 1921–1922 год. – Бахмут: Ред. комис. УГКП, Б.г. – VI, 394 с.
7. Крупная украинская промышленность в условиях новой экономической политики (период октябрь 1921 года – март 1922 года). Краткий очерк состояния трестированной промышленности по предварительным отчетным данным. – Кременчуг: УСНК. Учетно-стат. отдел, 1922. – 160 с.; Промышленность Украины (итоги 1921–1922 гг.). – Х.: Ред.-издат. отдел УСНХ, 1923. – 535 с.; Промышленность Украины в 1922 году по данным государственной текущей промышленной статистики. Статистика Украины, № 45, Серия 9 (Статистика промышленности. т. 2, вып. 2). – Х., 1924. – 413 с.; Промышленность Украины за 1922–1923 операционный год и перспективы: Отчет Высшего Совета Народного Хозяйства УССР VIII Всеукраинскому съезду Советов под. ред. и с предисл. К.Г. Максимова. – Х.: ВСНХ УССР, 1924. – 128 с.
8. Статистика труда в промышленных заведениях Украины в 1921 году (Статистика Украины, №31, Серия 10. Статистика труда, т. 1, вып. 1). – Харьков: ЦСУ, 1923. – V–IX. – 43 с.; Статистика труда в промышленных заведениях Украины в 1922 году. Численность, возрастной и половой состав персонала в промышленных заведениях Украины (Статистика Украины, № 35, Серия 10, Статистика труда, т. 1, вып. 2). – Харьков: ЦСУ, 1923. – 60 с.; Статистика труда в промышленных заведениях Украины в 1922 году. Изменения состава явки на работу, простои, прогулы и заработная плата (Статистика Украины, № 40, Серия 10, Статистика труда, т. 1, вып. 3). – Харьков: ЦСУ, 1924. – 72 с.; Промисловість України за 9 місяців 1923 року (Статистика України, № 97. т. II. Випуск 3. Серія IX. Статистика промисловості.) – Харків: ЦСУ УСРР, 1927. – 77 с.; Праця в промислових закладах України в 1927 р.: Статистика України, № 144. – Харків: ЦСУ, 1928. – 82 с.; Праця в промислових закладах України в 1926 році: Статистика України, № 127. Серія X. Статистика праці. – Харків: ЦСУ УСРР, 1928. – 214 с.; Ценова промисловість України у III кварталі 1927–28 р. – Харків: ЦСУ УСРР, 1928. – 62 с.; Ценова промисловість України у IV кварталі 1927–28 р. – Харків: ЦСУ УСРР, 1928 р. – 62 с.; Ценова промисловість України у I кварталі 1928–29 р. – Харків: ЦСУ УСРР, 1930 р. – 62 с.
9. Статистика труда в промышленных заведениях Украины в 1921 году... С. V–IX.
10. Там само.
11. Труд в промышленных заведениях Украины в 1923 году (Статистика Украины. № 58, Серия 10, Статистика труда, т. 1, вып. 4). – Х.: ЦСУ, 1925. – 177 с.; Промышленность в городах Украины по данным Всесоюзной городской переписи 15 марта 1923 г. (Статистика Украины, № 57, Серия 9, Статистика промышленности. т. 3, вып. 1). – Х.: ЦСУ, 1924. – 215 с.; Промышленность и труд Харьковской губернии в 1923/24 г. (Материалы по статистике Харьковской губернии. Выпуск 10). – Харьков: ЦСУ. Харьков. губ. стат. бюро, 1925. – 99 с.
12. Труд в СССР. Статистический обзор (октябрь 1922 – март 1924 г.). – М.: Изд. ВЦСПС, 1924. – 317 с.
13. Праця в промислових закладах України в 1925 р. (Статистика України, № 103, Серія 10; Статистика праці, т. 1, вип. 7). – Х.: ЦСУ УСРР, 1927. – 130 с.
14. Ценова промисловість України. 1928 – 1929. За даними кон'юнктурної звітності (Держ. план. комис. УСРР, Економ.-стат. сектор, Статистика України, № 185, Серія 9). – Х.: Господарство України, 1930. – 52 с.
15. Народное хозяйство Украины в 1921 г.: Отчет Украинского экономического совета СТО. – Х.: УЕС, 1922. – 886 с.
16. Там само. – С. 308-309.
17. Итоги Всесоюзной городской переписи 1923 г. Часть 1. Общие предварительные сведения о городах и их населении. – М.: ЦСУ, 1924. – 189 с.
18. Итоги Всесоюзной городской переписи 1923 года. Население городов Союза ССР по занятиям: Вып. 4. (Распределение городского населения по главным отраслям труда) // Труды ЦСУ. – Т. XX. – ч. 2. – Вып. 4. – М., 1925; Итоги Всесоюзной городской переписи 1923 года. Население городов Союза ССР по возрасту, занятиям и семейному состоянию // Труды ЦСУ. – Т. XX. – 4.3. – Вып. 1. – М., 1926; Итоги Всесоюзной городской переписи 1923 года. Побочные занятия городского населения. Несамодетельное население по занятиям самодеятельного (кормильцев). Национальный состав населения. Итоги переписей семей // Труды ЦСУ. – Т. XX. – ч. 4. – М., 1927.

19. Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 года. Окончательные итоги. В семи отделах, 56 томах. – Отдел 1. Народность, родной язык, возраст, грамотность. В 17 томах. – Т. XI. Украинская Социалистическая Советская Республика. Итоги по республике. Полесский подрайон. – М., 1929; Т. XII. То же. Правобережный подрайон.
20. Левобережный подрайон. – М., 1928; Т. XIII. То же. Степной подрайон. Днепропетровский подрайон. Горнопромышленный подрайон. – М., 1929; Отдел II. Занятия. В 17 томах. – Т. XXVIII. Украинская Социалистическая Советская Республика. Итоги по республике. Полесский подрайон. – М., 1930; Т. XXIX. То же. Правобережный подрайон. Левобережный подрайон. – М., 1930; Т. XXX. То же. Степной подрайон. Днепропетровский подрайон. Горнопромышленный подрайон. – М., 1930.
21. Города Союза ССР. – М.: Изд-во НКВД, 1927. – 160 с.
22. Подгаецкий В.В. Социальная структура населения городов Украины в годы нэпа: (опыт многомерного статистического анализа материалов переписей 1923 и 1926 гг.): Автореф. дисс. ... к.и.н. – К., 2000. – 19 с.
23. Патентна торгівля України 1923–26 – 1927–28 рр. і I квартал 1928–29 р. За матеріалами промислового опитування: (Статистика України, № 180. Серія 12. Статистика торгівлі. Т. 3, вип. 3). – Х.: «Господарство України», 1930. – 126 с.; Праця в установах і торговельних підприємствах України в 1924 році. Державні установи й торговельні підприємства на 1 липня 1924 р.: (Статистика України, № 64. Серія X. Статистика праці. Т. 1, вип. 1). – Х.: ЦСУ УСРР, 1925. – 61 с.; Торгівля в містах України за даними Всесоюзного перепису 15 березня 1923 року: (Статистика України, № 62. Серія XII, Статистика торгівлі. Т. 2, вип. 3). – Х.: ЦСУ УСРР, 1925. – 106 с.
24. Частная торговля и промышленность Украины по данным налогового аппарата НКФ УСРР. – Х.: Наркомфин УССР, 1927. – XVIII, 112 С.; Частная торговля, промышленность и личные промысловые занятия на Украине. По данным налогового управления НКФ УССР за 1926 – 27 год. – Х.: Наркомфин УССР, 1929. – 192 с.
25. Статистичні таблиці про стан торгівлі України (До доповіді Нар. ком. торгівлі УСРР на X Всеукр. з'їзді Рад). – Х.: Вид. наркомвнуторгу УСРР, 1927. – 16 С.; Вопросы внутренней торговли на Украине (Материалы к докладу НКВТ УСРР на IV сессии ВУЦИКа). – Валки: НКВТ, 1925. – 41 с.
26. Частная торговля, промышленность и личные промысловые занятия на Украине... – С. 88.
27. Збірник статистично-економічних відомостей про торгівлю України 1925/26 – 1929/30 рр. – Х.: «Господарство України», 1931. – 123 С.
28. Підсумки та перспективи товарообігу за 1926 – 27 та 1927 – 28 рр. – Х.: Вид. Оргінстру ВУЦВК, 1927. – 25 с.; Матеріали наркомторгівлі до 2-ї сесії ВУЦВК XI скликання (листопад 1929). – Х.: Вид. Нар. ком. торгівлі УСРР, 1929. – 63 с.
29. Отчет о деятельности Киевской товарной биржи за 1923 – 24 г. – Киев: Тов. Биржа трест «Киев-печать», 1925. – 90 с.; Материалы по внутренней торговле Украины за 1923 – 24 хозяйственный год. – Харьков: ЦСУ УСРР, 1925. – 25 с.
30. Україна: Статистичний справочник. – Х.: ЦСУ УСРР, 1925. – 516 с.
31. Україна: Статистичний щорічник. – Х.: ЦСУ, 1926. – 407 с.
32. Україна: Статистичний щорічник 1928. – Х., 1928.; Україна: Статистичний щорічник 1929. – Х., 1929. – 283 с.
33. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Рік перший. – Х.: «Господарство України», 1929. – 341 с.; Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Випуск II. – Х.: «Господарство України», 1930. – 111 с.
34. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Рік перший... С. 23–179.
35. Підсумки весняного обслідування сільського господарства України в 1924 році (вибірковий перепис селянських господарств): Статистика України, № 59. Серія II. Сільськогосподарська статистика. Т. III. Випуск 7. – Харків: ЦСУ УСРР, 1925. – 273 с.; Підсумки весняного обслідування сільського господарства України в 1925 році (вибірковий перепис селянських господарств): Статистика України, № 86. Серія II. Сільськогосподарська статистика. Т. III. – Харків: ЦСУ УСРР, 1926. – 277 с.; Ціни на продукти сільськогосподарського виробництва в сільських місцевостях України за 1925–1927 рр.: Статистика України, № 145. Т. IV. Випуск 6. Серія II. Сільськогосподарська статистика. – Харків: ЦСУ УСРР, 1928. – 47 с.
36. Дрібна (нижче ценова промисловість України в 1928 – 29 р. (За матеріалами Всесоюзного перепису 1929/30 р.). – Х.: «Господарство України», 1930 – 1932. / Вип. 1. Соціально-економічна та виробнича характеристика, XI, Вип. 2., 102 с. Протяжність періоду роботи промислових одиниць (закладів) дрібної промисловості. Зв'язок дрібної промисловості з сільським господарством. Гніздова промисловість, XVI, Вип. 3., 82 с. Дрібна кооперативна промисловість. Характеристика роботи дрібної промисловості за порою року. Статевий та віковий склад учасників виробництва дрібної промисловості, XVI, 133 с.